

POLISEMIE SAU OMONIMIE TERMINOLOGICĂ?

Nina ZGARDAN

Abstract

Some specialists think that we cannot speak of polisemantic terms in terminology but of terminological homonymy. This point of view is treated in our paper.

1. Introducere

În prezent, dacă e să reluăm expresia lui J. Kleiber, *existe un consens aproape deplin* asupra unor aspecte importante privind polisemia: a) ea nu este un fenomen accidental, ci o realitate lingvistică de bază, care are un caracter regulat și constituie un element chiar al semanticii limbilor; b) polisemia înseamnă pluralitate de sensuri, unite într-un fel sau altul, care au aceeași formă lingvistică; c) în evoluția polisemiei rolul contextului este de mare importanță.

Cu toate acestea lucrurile nu mai merg din momentul în care, „...l'on veut préciser ce qu'on entend pas *sens* et par *sens* différents et surtout quels sont les rapports de parenté qui justifient leur rassemblement et qui autorisent à séparer la polysémie de l'homonymie [1].

2. Opoziția *polisemie / omonimie* și lexicografia

Dacă problema delimitării polisemiei de omonimie n-ar mai exista astăzi (dar ea există!) am putea explica diversitatea de păreri de până acum pornind chiar de la definițiile clasice ale acestor două fenomene [2].

Polysémie – *la propriété d'un signe linguistique qui a plusieurs sens*. După cum vedem autorii acestui dicționar lingvistic nu spun nimic despre faptul că între aceste sensuri ar exista careva relații.

Homonymie – *l'identité phonique ou identité graphique de deux morphèmes qui n'ont pas, par ailleurs, le même sens*. În această definiție autorii trec sub tăcere faptul că această identitate este accidentală. În ambele cazuri autorii tac lucruri care ar putea servi drept niște criterii de demarcare a acestor două fenomene.

Să vedem, de exemplu, în ce măsură ne pot ajuta aceste definiții să determinăm care din seriile de mai jos este polisemică și care-i omonimică.

I. Pompe n.f. – appareil destiné à déplacer les fluides

Pompe n.f. – exercice de flexion des bras en station allongée face au sol

Pompe n.f. – chaussure

Pompe n.f. – cérémonial somptueux

II. Rue n.f. – voie de circulation

Rue n.f. – passage entre deux coulisses parallèles

Rue n.f. – plante herbacée à fleurs jaunes.

Și în primul caz și în al doilea, unitățile lexicale sunt omofone și omografe și au sensuri diferite. Consultând unele dicționare am constatat, de exemplu, că în Petit Robert, la articolul „polysémie”, pornind evident de la criteriul etimologic, se afirmă următorul lucru:

pompe rad. lat. *pupp* – („sucer, téter”) „appareil” și **pompe** „chaussure” sînt un produs al polisemiei, iar **pompe** lat. *pupp* – „appareil” și **pompe** lat. *pompa* „faste” – sunt unități omonimice. Și așa cum e și firesc dicționarul le fixează ca intrări separate. Dacă respectăm principiul etimologic, observăm că și în seria II lucrurile stau la fel:

rue lat. *ruga* („ride, par métaph. „chemin”) „voie” și **rue** „passage” sunt unități ale polisemiei, iar **rue** lat. *ruta* „plante” și **rue** „voie”, **rue** „passage” – sunt unități omonimice. Evident că criteriul etimologic nu pare a fi unul infailibil, dacă amintim aici de omonimele conversionale [3] cum ar fi, bunăoară:

1. Monstre n.m. (lat. *monstrum*). Etre fantastique des légendes et traditions populaires.
2. Monstre adj. (lat. *monstrum*). Exceptionnellement grand, immense, important: *banquet monstre, meeting monstre*.

În cazul de față a intervenit o modificare a clasei gramaticale. Însă chiar dacă s-ar lua în calcul faptul trecerii lexemului dintr-o parte de vorbire (*monstre* – sub.) în alta (*monstre* – adj.), cu tot ce implică aceasta, nu s-ar vărsa prea multă lumină asupra delimitării polisemiei de omonimie. Ce s-ar demonstra în definitiv? Că învelișul sonor nu este un capriciu al hazardului și deci există o relație de polisemie? Că există diferență de sens – trăsătură valabilă atît pentru polisemie, cît și pentru omonimie? Că etimonul este comun și deci suntem în drept să vorbim de un polilexem ale cărui elemente sunt omofone și omografe? Că deși fac parte din clase gramaticale diferite sunt prezentate în lucrările lexicografice la unul și același articol?

Este evident că stabilirea criteriilor de delimitare a acestor două fenomene lingvistice mai rămîne o problemă pentru cercetători, deși se pare, dacă e să ne bazăm pe studiile efectuate în ultimii ani, opoziția *polisemie / omonimie* nu mai constituie un subiect de importanță. Cercetările sunt axate pe semantică și, după cum afirmă J. Kleiber, în dezbaterile despre sens, polisemia apare ca o chestiune centrală și inevitabilă, deoarece ea obligă să se ia atitudine în problemele cardinale din domeniul semanticii cum ar fi: natura semnului lingvistic și raportul lui cu referința, delimitarea categoriilor și a conceptelor, definiția polisemiei, modul de tratare a polisemiei, problema relațiilor despre sensurile polisemului, rolul contextului și definiția acestuia, mecanismele lexicalizării etc.[4].

În prezent una din preocupările specialiștilor pare a fi revizuirea definiției polisemiei prin examinarea ei ca pe o categorie semantică și prin aplicarea teoriei prototipului care implică și problema trăsăturilor comune ale sensurilor și pe cea a raporturilor dintre ele [1]. O asemenea abordare este foarte importantă nu numai pentru lingvistică și semantică, ci și pentru terminologie care s-a vrut independentă de primele două și care, poate în primul rînd din această cauză, a fost neglijată pînă nu demult de lingviștii semanticieni. Aparițiile din ultimii ani demonstrează că situația se schimbă: termenul este privit ca unitate lexicală, a cărei formă este determinată de procedeele de formare a cuvintelor, procedee specifice pentru fiecare limbă aparte. L. Depecker afirmă fără echivoc: „Tout terme qu'il soit, un terme demeure donc un signe linguistique” atunci cînd vorbește despre distincția dintre semnificat și concept și locul semnului lingvistic între aceste două noțiuni în terminologie [4]. Dacă termenul este semn lingvistic și dacă acesta este „signe vivant” problema opoziției *polisemie / omonimie*, pe lîngă multe altele, devine inevitabilă și în cercetările terminologice.

Vorbind în una din lucrările sale despre opoziția *sens în discurs uzual / sens în discurs matematic*, Y. Gentilhomme afirmă că pentru un dicționar de limbă sensul precedă definiția care-l explicită și că la descrierea fascicolului de seme ale cuvântului, lingviștii operează cu noțiunea „polisemie”. Autorul se întreabă dacă în peisaj matematic, unde definiția precedă sensul, mai putem opera cu noțiunea „polisemie” în cazul în care termenul matematic monosemic ajunge să reprezinte mai multe concepte. Poate în matematică este vorba mai degrabă de omonimie? [5]. Felul în care Y. Gentilhomme pune această întrebare denota, pe de o parte, că el s-a detașat de principiile wusteriene, conform cărora, ar exista o deosebire de principiu între cuvânt și termen, acesta din urmă fiind chipurile monosemic, monoreferențial, static și rigid din punctul de vedere al structurii noționale. Pe de altă parte, el este influențat, cel puțin așa face impresie, de un alt postulat al lui Wuster – termenul este în relație doar cu domeniul de activitate – ceea ce ar însemna de fapt inexistența polisemiei în terminologie. Acest punct de vedere este combătut de specialiștii de factură nouă care au o abordare textuală a terminologiei. M. Slodzian, de exemplu, consideră că unii cercetători (T. Kogotkova) recurg la un șiretlic, ei reduc polisemia la omonimie negînd în așa fel dimensiunea diachronică [6].

3. Opoziția polisemie în lexicologie / omonimie în terminologie – o consecință a gîndirii wusteriene

Substituirea polisemiei prin omonimie înseamnă de fapt alinierea la principiul wusterian un *termen* – un *sens*, care-și caută un suport în diferența de prezentare a articolelor în dicționarele de limbă și în cele terminologice. Dacă în dicționarele de limbă toate sensurile unui lexem sunt prezentate într-un singur articol, apoi în dicționarele terminologice toate sensurile generate de evoluția termenului-bază, deși au același înveliș sonor, sunt prezentate ca articolele separate. În așa fel se ajunge la pretinsa univocitate de sens. Însă, după cum afirmă M.T. Cabre, această diferență nu este decît aparentă, căci ea ascunde o eroare: se crede că ceea ce este polisemie în lexicologie este omonimie în terminologie „parce qu'on a, pour cette dernière, pris l'habitude de fragmenter le domaine de connaissances et de présenter ces sous-ensembles dans des dictionnaires spécifiques” [8]. M.T. Cabre nu vede diferență de principiu între cuvânt și termen și afirmă că acestea sunt *à priori* unități lexicale care ar putea deveni termeni sau non-termeni în dependență de condițiile de întrebuintare în discurs. În așa fel ea-și propune o abordare lingvistică a terminologiei și face o tentativă de modelizare care ar permite tratarea cuvintelor din limbajul comun și a termenilor în dicționare „dans une même unité: l'unité lexicale” [8].

În preocupările lor de a demonstra că în terminologie nu există polisemie, adepții teoriei clasice ignorează faptul că în definițiile termenilor omonimici, deși aceștia sunt înregistrați ca articole separate și reprezintă domenii diferite, există ceva comun. Să luăm, de exemplu, lexemul *barrière* care inițial însemna „poartă care închidea intrarea într-un oraș sau castel” și să vedem în ce constă acest „ceva comun” care unește toate sensurile derivate din cel inițial.

Barrière n.f. de barre – lat. pop. barra

1. Assemblage de pièces de bois, de métal qui ferme un passage.
2. Phys. Limite à ne pas franchir. *Barrière thermique*.
3. Transp. Installation destinée à percevoir les péages sur une voie de communication.
4. Inform. Dispositif qui filtre les flux d'informations entre un réseau interne et un réseau externe en vue de neutraliser les tentatives de pénétration.

Chiar și la o privire fugară putem observa că din sensul inițial au descins alte patru care corelează cu patru domenii diferite. Ele s-au format prin analogie și pe baza unui

element semic (din sememul „barrière”), care actualizându-se s-a transformat în dominantă lexicogenă, (P. Guiraud) în baza căreia a și fost denumite conceptele noi. Dominanta lexicogenă care unește aceste patru definiții este *fermer* (a închide).

4. Concluzii

Dacă la apariția conceptelor noi ne-am baza doar pe creativitatea neologică, așa cum recomandă F. W. Riggs [10], de exemplu, lexicul unei limbi ar atinge cifre astronomice. Grație memoriei sociale și lingvistice care asigură legătura trecutului cu prezentul se poate lichida un gol de unitate denominativă pe baza unor asociații de idei și imagini din experiența de viață. Polisemantizarea, adică crearea unor sensuri noi pentru cuvinte existente, prin intermediul mecanismelor metasemice, nu este numai salvatoare pentru limbă, ci și foarte economică.

Polisemia nu este deci un fenomen accidental ca cel al omonimiei. Nu omonimia este generatoare de noi semne lingvistice. Omografia și omofonia sunt și ele tributare polisemiei. Între sensurile termenilor rezultați din polisemie există trăsături comune, mai mult sau mai puțin pronunțate, însă ele lipsesc la omonimele apărute accidental din etimoane diferite. Dicționarele nu pot servi drept argument în favoarea existenței omonimiei terminologice. Dicționarele sunt un rezultat al creației umane și pot fi supuse unor modificări.

Închidem aici comunicarea noastră cu convingerea că opoziția *polisemie în lexicologie / omonimie în terminologie* nu este motivată nici din punct de vedere teoretic, nici din punct de vedere lexicografic. Intoleranța față de polisemie în terminologie prin impunerea formulei „ideale” *termen – concept – obiect* [7], neglijarea atât a factorilor contextuali în evoluția polisemiei terminologice, cât și a interacțiunii existente între domeniile de activitate împinge terminologia clasică pe linie moartă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

1. Kleiber, G., *Problèmes de sémantique. La polysémie en question.*, Paris, 1999, p. 53-101.
2. Dubois, J., Giacomo, M. Et. al., *Dictionnaire de linguistique.*, Paris, 1974, 516 p.
3. Cotelnic T., *Conversia unităților lexicale.*, Chișinău, 1980, 255 p.
4. Depecker, L., *Le signe entre signifié et concept.* In: *Le sens en terminologie.* Presses Universitaires de Lyon, 2000, p. 86-126.
5. Gentilhomme, Y., *Du sens à la définition en paysage mathématique.* In: *Le sens en terminologie.* Presses Universitaires de Lyon, 2000, p. 218-255.
6. Slobodzian, M., *L'émergence d'une terminologie textuelle et le retour du sens.* In: *Le sens en terminologie.* Presses Universitaires de Lyon, 2000, p. 61-85.
7. Rastier, F. *La triade sémiotique, le trivium et la sémantique linguistique.* Nouveaux Actes sémiotique, № 9, Limoges.
8. Cabré, M. T. *Sur la présentation mentale des concepts: Bases pour une tentative de modélisation.*, In: *Le sens en terminologie.* Presses Universitaires de Lyon, 2000, p. 20-39.
9. Gaudin, F., *Terminologie et travail scientifique: mouvement des signes, mouvement de connaissances.* In: *Terminologie et sociolinguistique. Cahiers de linguistique sociale*, № 18, 1991, p. 111-130.
10. Riggs, F. W. *Lexical lucidity, The Intelligibility of Technical Communications.* Hambourg, 1986, Akademion.